

Stanko Žepić

IZ POVIJESTI NJEMAČKOG IZGOVORA

UDK 803.0:801.15(091)

Izvorni znanstveni članak. Primitiven 15. 11. 1987.

Današnja njemačka izgovorna norma rezultat je kompromisa među regionalnim izgovorima, koji je postignut godine 1898. Izgovorni propis u gramatikama koje su se na njemačkom govornom području pisale do početka 19. stoljeća temeljio se na autorovu idiolektu, a na izgovor je uvelike utjecao i pisani jezik. Gramatike njemačkog jezika pisane na našem tlu, za upotrebu u školi, pokazuju sve do početka 20. stoljeća da su autori propisivali izgovor svojega bavarsko-austrijskog dijalekta, koji nije bio strani jezik nego živi materinski jezik određenih društvenih slojeva.

I.

O izgovoru današnjega njemačkog standardnog jezika veoma smo dobro obaviješteni, i nema nikakve sumnje u to kako se izgovaraju pojedini glasovi i pojedine riječi. Postoje standardni priručnici¹ u kojima je jednoznačnom fonetskom transkripcijom obilježena svaka riječ, a u vrijeme današnjih zvučnih medija uzorni standardni izgovor i akustički utječe na svakoga, bilo stranca, bilo domaćeg izvornog govornika, da taj uzorni izgovor oponaša i da mu se što više približi. Međutim, još prije manje od stotinu godina nije bilo potpuno jedinstvenog mišljenja kakav izgovor treba da ima standardni, nadregionalni njemački jezik. Tek je dogovorom male grupe njemačkih germanista i kazališnih intendantata utvrđeno kako tekstovi njemačke klasične drame ima da se izgovaraju u kazalištu. Time je godine 1898. napokon ispunjen zahtjev koji je Goethe formulirao godine 1803. u »Pravilima za glumce«: »Ako se usred tragičnoga govora ugura provincijalizam, on će unakaziti najljepše pjesničko djelo i povrijediti sluh gledaoca. Zbog toga je prvo i najnužnije u obrazovanju glumca da se oslobodi svih grešaka dijalekta i da pokuša steći potpuno čist izgovor. Provincijalizam nije za pozornicu! Tamo treba da vlada čist njemački jezik kakav su izgradili i oplemenili ukus, umjetnost i znanost.«² Ali taj strogo formulirani zahtjev nije smetao samome Goetheu da govori dijalektom, kako se može zaključiti iz mnogo mjesta u nje-

¹ Vidjeti popis literature (1), (2), (3).

² Lit. (4): »Wenn mitten in einer tragischen Rede sich ein Provinzialismus eindringt, so wird die schönste Dichtung verunstaltet und das Gehör des Zuschauers beleidigt. Daher ist das Erste und Notwendigste für den sich bildenden Schauspieler, daß er sich von allen Fehlern des Dialekts befreie und eine vollständig reine Aussprache zu erlangen suche« (str. 1).

govoj poeziji.³ Jer izgovorna norma, kao i svaka druga norma jezičnog standarda, rezultat je kompromisa različitih regionalnih standarda, a Goethe je, vjerojatno ne razmišljajući suviše izgovornoj normi, govorio svojim frankfurtskim dijalektom, pa se tako njegov zahtjev za »potpuno čistim izgovorom« morao nužno sukobiti s nepodudarnošću izgovora jezične stvarnosti.

Njemačko jezično područje može se i danas podijeliti, premda dijalekti odumiru ili su već uvelike odumrli, uglavnom na tri geografska segmenta, od kojih svaki ima svoje posebnosti, osobito u izgovoru. To su, od sjevera prema jugu, niskonjemački, srednjonjemački i gornjonjemački. Izgovorno normiranje današnjega njemačkog jezika rukovodilo se povijesnom činjenicom da je istočnosrednjonjemački dijalekt (ostmitteldeutsch) temelj nadregionalnoj jezičnoj upotrebi i da je, prema tome, glasovni sustav visokonjemački, a izgovor glasova niskonjemački. Taj se zahtjev odnosi prije svega na strogo razlikovanje zvučnih i bezzvučnih okluziva koji se u mnogim dijalektima ne razlikuju ili se razlikuju samo po napetosti. A kao dopunski princip proklamiran je »geografski princip«, tj. zahtjev da u nejasnim slučajevima odlučuje što veća geografska rasprostranjenost jezične osobine.

II.

Pitanje izgovora staro je koliko je staro i pitanje opisa jezika u gramatikama. Ne može se, doduše, tvrditi da je ortoepija u današnjem smislu dio jezičnog opisa i propisa od najstarijih njemačkih gramatika naovamo, jer ono čime se gramatika bavi nije jezik nego njegova pisana transpozicija. Zbog toga je dobar dio gramatike uvijek posvećen ortografiji ili, točnije rečeno, grafiji, dok su podaci o zvučnoj realizaciji slova vrlo oskudni i pojavljuju se sustavno tek u 18. stoljeću. Ti oskudni podaci i poznavanje današnjih dijalekata omogućuju, barem djelomično, da se rekonstruira izgovor kako ga opisuju pojedine gramatike, odnosno da se rekonstruira govor kojim su govorili gramatičari. Velika je pomoć u tome i sama grafija, koja se od prvih pisanih spomenika služi latinskim slovima kojih je glasovna realizacija više-manje poznata i konstantna. Ali budući da se glasovni sustav njemačkoga samo djelomično poklapa s latinskim, to se već od najstarijih vremena razmišlja o svrhovitosti bilježenja njemačkih glasova latinskim slovima. Tako Otrfid u 9. stoljeću raspravlja o potrebi da se za franački jezik (jer u ono doba još ne postoji *diutisk*, tj. *deutsch*) upotrijebe slova *k* i *z* (koja gramatičari smatraju za latinski suvišna) i da slova *i* i *u* budu čas vokali, čas konsonanti, a da se *i*, *o* i svi ostali vokali mogu pojaviti povezani s *i*, tako da ostanu ili ođjeljeni vokali (tj. da tvore različite diftonge) ili da *i* bude konsonant.⁴ Tako

³ Lit. (5): »Der Frankfurter Goethe hat gemäß seiner rheinfränkischen Mundart inlautendes *g* als stimmlosen Reibelaut gesprochen (*ch*), daher unbekümmert *steigen/neigen* : *reichen*, *Tage* : *Sprache* reimen können; folgerichtig schreibt er die Verkleinerungssilbe *-chen* durchweg *-gen* (natürlich mit spirantischer Aussprache), so im Urfaust *Gretgen*, *Mädgen*, *Püppgen*, *Kästgen* . . .« (str. 160—161). Lit. (6): »Im 18. Jh. herrschten die entrundeten Vokale auf hochdeutschem Gebiete auch in der höheren Umgangssprache, wovon die im 16. bis 18. Jh. ausgebildete und in den Reimen Goethes und Schillers gefestigte Reimtradition zeugt; z.B. *Blich* : *Glück*, *verlieren* : *führen*, *König* : *wenig*, *schweigen* : *zeugen* und viele andere. Orthographische Fehler in Goethes Handschriften (*leichten* statt *leuchten*, *zeigt* statt *zeugt*) zeigen, daß diese Reime der Aussprache des Dichters, seiner Frankfurter Abstammung gemäß, vollkommen entsprachen« (str. 205—206).

⁴ Lit. (7): »K et z sepius haec lingua extra usum latinatis utitur, quae grammatici inter littera dicunt esse superfluas.« (str. 95). Nam interdum tria u u u, ut puto, quaerit in sono priores duo consonantes ut mihi videtur, tertium vocali sono manente.« (sr. 95). Hic sepius i et o ceteraque similiter cum illo vocales simul inveniuntur inscriptae, interdum in sonodivisae vocales manentes, interdum coniunctae, priore transeunte inconsonantium potestatem« (str. 96).

pitanje izgovora diftonga i vokala ostaje od najstarijeg doba pa sve do današnjega normiranog izgovora problem koji nijedna gramatika ne može zao-
bići.

Drugi ortografski, a time ujedno i ortoepski problem pojavljuje se u južnonjemačkim dijalektima kao rezultat tzv. unutrašnjonjemačkog slabljenja konsonanata (binnendeutsche Konsonantenschwächung). To je već spomenuti gubitak opozicije zvučan — bezzvučan, čija je posljedica da se mnoge riječi pojavljuju kao dublete, među ostalim i samo njemačko ime *deutsch* i *teutsch*, pa onda *Babst*, *Bapst*, *Pabst* i, najzad, na kraju 18. stoljeća *Papst* kao rezultat gramatičarskog zahtjeva da se konsonantizam vrati na latinski izvornik *papa*.

Kod frikativa je problematičan izgovor glasova [s], [z] i [š]. Već od najstarijih pisanih spomenika supostojе u pismu <s> i <z>. Za <s> se, prema današnjem izgovoru, a i prema svjedočanstvu dijalekata i posuđenica, može rekonstruirati izgovor [š] i [ž]: st. v. nj. *saga* 'pila', slov. i kajk. *žaga*, st.v.nj. *scrini*, n.v.nj. *Schrein*. Za <z> je sigurno da je bio u vokalskoj okolini spirant, vjerojatno [s], a u konsonantskoj okolini i na početku riječi afrikata [ts]: st.v.nj. *wazzar*, n.v.nj. *Wasser*, st.v.nj. *herza*, n.v.nj. *Herz*. To što se za dva tako različita glasa kao što su [ts] i [s] stoljećima upotrebljavao isti znak <z> može se protumačiti glasovnom vrijednošću latinskom nepotrebno-
noga slova <z>, koje je preuzeto iz grčkoga, a moglo je biti i spirant, i afrikata, i grupa spirant okluziv [z], [dz], [zd].

Prve pojedinačne spoznaje o posebnosti pojedinih slova, pa prema tome i njihova izgovora, stječu gramatici 16. stoljeća, a sukob grafije i izgovora provlači se gramatikama sve do današnjeg dana. Dominacija slova nad izgovorom i nesposobnost gramatičara da odrede pravi odnos između pisanog znaka i izgovorenoga glasa karakterizira gramatike do Gottscheda i Adelunga, premda ni oni nisu posve izvan utjecaja pisma na izgovorni propis. Pitanje koje najprije zaokuplja gramatičare jest odnos jednostavnog slova za dva glasa (*ph* = *f*, *sch* = *š*), različit izgovor istog slova ovisno njegovoj okolini (*s* + konsonant = *š*, u vokalskoj okolini *s* i *z*), izgovor pojedinih vokala prema dijalektu (gubitak zaobljenosti u bavarsko-austrijskim dijalektima). Međutim, sustavnosti u fonetskom opisu glasova još nema,⁵ jer je temelj opisa do u 19. stoljeće grčko-rimska gramatička tradicija.

III.

Prvi »moderni« opis njemačkog izgovora prije Sieversa može se naći u Heyseovoj gramatici, koja je u mnogobrojnim izdanjima izdavana do početka 20. stoljeća.⁶ U poglavlju »O ispravnom izgovoru slova«, s podnaslovom »Ortoepija«⁷, najprije se osvrće na potrebu da se izgovor unificira: »Da (govornik) ... ne bi u tuđini iskvarenim govorom na upadljiv i odbojan način odao iz koje je pokrajine svoje domovine, već da bi se što više približio čistom pi-

⁵ O tome opširnije: lit. (8), § 210. i dalje.

⁶ Konzultirano je najstarije izdanje, koje se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci, lit. (9) i (10).

⁷ »Von der richtigen Aussprache der Buchstaben, (Orthoepie).«

sanom njemačkom jeziku, a time sebi olakšao i *ispravno pisanje*, treba što prije i što ozbiljnije težiti za tim da se u govorenju i čitanju svako slovo izrazi tako jasno i čisto ... kako to traži njegova priroda i ispravna jezična upotreba ... Napose treba paziti da se vokali ... ispravno izgovaraju, jer odakle tako mnogo ljudi govori *Voater* mjesto *Vater*, *Veigel* mjesto *Vögel*, *Getter* mjesto *Götter*, *ibel* mjesto *übel*, *Vergnigen* mjesto *Vergnüen*, *heilen* mjesto *heulen*, etc. A odakle nego zato što se u početnoj nastavi ne pazi na čisti izgovor tih vokala?»⁸ Zatim se ukratko bavi time gdje se govori najčistiji njemački jezik: »Mnogo se raspravljalo o tome, a raspravlja se i dalje, u kojem se kraju Njemačke ili u kojem se njemačkom gradu govori najčistiji visokonjemački. Stanovnici Donje Saske, Hannovera, Berlina, Leipziga ili Meißen, svaki od njih pripisuje sebi najčistiji izgovor, pa ipak nije nitko od njih bez pogrešnih regionalnih osobitosti. Nasuprot tome, Švaba, Bavarac, Austrijanac ismijavaju tu samopouzdanu tvrdnju kao pustu uobraženost, smatraju finiji izgovor Nijemaca iz Donje Njemačke afektiranim i ostaju vjerni svojem sirovo-snažnom zavičajnom dijalektu, ali ga zbog toga ne proklamiraju jedinim ispravnim.« Heyseov je zaključak: »... jer, u stvari, narod ili čak većina takozvanih obrazovanih, koji su zapravo ponajviše samo polu-obrazovani, ne govori ni u jednom gradu ili kraju Njemačke savršeni visokonjemački, za koji svatko mora sam sebe obrazovati namjernim i svjesnim izbjegavanjem svih dijalektalnih osobitosti.«⁹ I upravo na kontrastiranju tih »dijalektalnih osobitosti« prema uzornom izvoru temelji se opis i propis izgovora: zahtijeva se točno razlikovanje napetih i nenapetih okluziva te frikativa (*weiche, harte und gehauchte Laute*), »dakle ne *Jarten*, *Charten* ili *Karten* za *Garten* i sl.«¹⁰ U tom suprotstavljanju prepoznavamo, s jedne strane, niskonjemački spirantski izgovor [ɣ] i alemansko-bavarski bezvučni frikativ [x] i okluziv [k]. Zahtijeva se, nadalje, točan izgovor vokala, napose razlikovanje dugih i kratkih te razlikovanje zaobljenih i nezaobljenih diftonga: »*ai* i *ei* od *eu* i *äu* ... *Meise* i *Mäuse*, *Feier* i *Feuer*«, koji su se u južnonjemačkim dijalektima silili u nezaobljeni [ae]. A u vezi s izgovorom diftonga tvrdi: Teško je, ali nije nemoguće razlikovati u izgovoru *ai* od *ei* (npr. *Waise* od *weise*, *Laib* od

⁸ Lit. (9): »Um ... nicht ... durch eine fehlerhafte Mundart die Provinz seines Vaterlandes in der Fremde auf eine auffallende und anstößige Art zu verrathen, um sich vielmehr der reinen deutschen Schriftsprache immer mehr zu nähern und sich zugleich das *Rechtschreiben* zu erleichtern, kann man nicht früh und ernstlich genug dahin sehen, daß jeder Buchstabe so hell und rein ... in Sprechen und Lesen ausgedrückt werde, als es seine Natur und der richtige Sprachgebrauch erfordern ... Besonders hat man dahin zu sehen, daß die Vocale ... rein und richtig ausgesprochen werden; denn woher kommt es, daß so viele Menchen *Voater* st. *Vater*, *Veigel* st. *Vögel*, *Getter* st. *Götter*, *ibel* st. *übel*, *Vergnigen* st. *Vergnüen*, *heilen* st. *heulen* etc. sprechen? Woher anders, als von der Unaufmerksamkeit auf die reine Aussprache dieser Vocale beim ersten Unterrichte?« (Str. 159.) Izraz »Schriftsprache«, koji se danas upotrebljava za jezični standard, kao opozicija prema dijalektu ili supstandardnoj jezičnoj upotrebi, označavao je prvobitno pisani jezik, za razliku od govornog jezika, pa ga kod Heysea nalazimo još u tom značenju.

⁹ Lit. (9): »Man hat viel gestritten und streitet fortwährend, in welcher Gegend Deutschlands oder in welcher deutschen Stadt das reinste Hochdeutsch gesprochen werden. Der Niedersachse, der Hannoveraner, der Berliner, der Leipziger oder Meißner, Jeder schreibt sich die reinste Aussprache zu, da doch keiner frei von fehlerhaften landschaftlichen Eigenheiten ist; während der Schwabe, der Baier, der Oesterreicher jene zuversichtliche Behauptung als eitle Anmaßung verlacht, die feinere Aussprache des Niederdeutschen affectiert findet und seiner derb-kräftigen heimatlichen Mundart getreu bleibt, ohne sie deshalb für die einzig richtige auszugeben ... denn in Wahrheit spricht das Volk oder auch die Mehrzahl der sogenannten Gebildeten, die freilich meist nur Halbgebildete sind, in keiner Stadt oder Gegend Deutschlands ein vollkommen fehlerfreies Hochdeutsch, welches vielmehr Jeder durch beabsichtigtes und bewusstes Vermeiden aller bloß mundartlichen Eigenheiten sich erst anzubilden hat« (bilješka na str. 160—161).

¹⁰ Lit. (9): »... also nicht: *Jarten*, *Charten* oder *Karten* für *Garten* u.dgl.« (str. 166).

Leib, Saite od Seite) te *äu* od *eu* (npr. *Häute* od *heute, läuten* od *Leuten*).«¹¹ Međutim, na taj ortoepski zahtjev ostaje nam autor dužan odgovor jer nas ne uči kako da ih razlikujemo. Iz toga se vidi da je i Heyseova gramatika napisana u gramatičarskoj tradiciji opisivanja pisanog jezika, u kojemu su gramatičari, manje-više proizvoljno, uvodili ortografsko razlikovanje homonima, nastalih glasovnim razvojem sr.v.nj. [i:] i [ei] koji su u n.v.nj. standardnom jeziku dali diftong [ae]: sr.v.nj. *weise* siročće — *wis(e)* mudar, *leip* kruh — *lip* život; tijelo.

IV.

Ortoepski propis gramatički je problem i naših gramatika njemačkog jezika u prošlosti. Postoji, međutim, bitna razlika između gramatika koje se pišu danas i gramatika s kraja 18. do početka 20. stoljeća. Danas je njemački jezik strani jezik koji polako uzmiče pred sve masivnijim prodiranjem engleskoga kao prvoga stranog jezika, dok je nekada situacija bila posve drugačija, jer je njemački jezik u našim krajevima bio materinski jezik određenih društvenih krugova, plemstva, viših građanskih slojeva i mnogih obrtnika, a i dosta brojnoga seljačkog stanovništva u Slavoniji i Vojvodini. Tako se ne može tvrditi da je njemački nekad bio »strani« jezik u onom smislu u kojem se taj pojam upotrebljava danas. Prije bi se moglo govoriti o tome da je njemački bio, ako ne materinski, a onda barem drugi jezik autora starih gramatika. Zbog toga nas neće začuditi što u nekim slučajevima gramatika preslikava idiolekt autora, koji se bitno razlikuje od onoga njemačkog jezika koji se može nazvati »Schriftsprache«, tj. nadregionalni pisani njemački jezik. Jedan je od najdrastičnijih primjera takve gramatike »Pomum granatum« Josepha Matthievicha iz godine 1771. Samo opis izgovora »Littere A« može nam točno pokazati kakvim je materinskim njemačkim jezikom govorio autor: »A, Glaszovita Littera je, y z-odpertemi malo vusztmi zgovarjasze, nikakvo znamenye neimajucha kakti Horvaczki, O, v.g. *Andacht*, Pobosnost, zgovori kakti Ondoht. — Znimlesze pak, gdesze pred Vocalissem U posztavi, onde obdersi szvoj glasz Littere A, v.g. *auch*, takaj etc. — Kada pako Litteru E, ali dve piknicze nad zsobum ima, naimre vu broju vechversztinom, y Comparativusseh, zgovarjasze kakti E, v.g. *Vater*, Otecz, *Mann*, Mus, *Krank*, Betesen. *Vätter*, Otczi, *Männer*, Musi, *Kränker*, Betesnéssi. — Drugach z-dvemi pikniczami A, zgovarjasze vu szvojem glaszu A, v.g. *äußerlich*, zvunszki, zgovori: aiszerlih.«¹² Ali da su i druge gramatike pod utjecajem bavarsko-austrijskog dijalekta, može se pokazati s ovih nekoliko uputa za izgovor: »Sastavljene glasice *äu*, *ai*, *ei*, *eu* glase gotovo jednako. N.p. *Häuser*, *Kaiser*, *Feinde*, *Freunde*. — Glas *aj* označuje se u njevačkom najčestje kroz *ei*; rědko piše se *eu*, najrědje *ai*, a *äu* upravo samo onih rěčih, koje se u korenici pišu s *au*.«¹³ »B. slabiega glasa jest, nego P, kakono píšese *Brod*, pakse izrekne: prot, kruh, *Berg*, reci: *Perg*, *Bërdo*, *Bruder*, pruder, brat, *bey*, paj, kod; ovakose dakle samo izovára kako dabi P bio, alise ne pische *Prod*, *Pruder*, *Perg*,

¹¹ Lit. (9): »Auch die . . . zusammengesetzten Doppellaute . . . können und müssen in der Aussprache genau von einander unterschieden werden, besonders *ai* und *ei* von *eu* und *äu* . . . *Meise* und *Mäuse*, *Feier* und *Feuer* . . . Schwer, doch nicht unmöglich ist es *ai* von *ei* (z.B. *Häute* von *heute*, *läuten* von *Leuten*) in der Aussprache zu unterscheiden« (str. 163).

¹² Lit. (11), str. 2.

¹³ Lit. (12), str. 302.

Pey etc.«¹⁴ »*Ae* (ä) glasi čisto *e* ili Srbsko *e* ... *das Aestlein* (estlajn), kad pred *u* stoji, onda se obadva slova (äu) izgovaraju kao *aj*, n.pr. *das Aufhäufen* (aufhajfen) ... *äußerlich* (ajserlih) ...«¹⁵ Dakle, gotovo u svim gramatikama (a ovo je samo mali izbor) propisuje se živi jezik bavarsko-austrijskoga govornog područja.

Međutim, ne temelje se sve gramatike na idiolektu autora, neke se izričito pozivaju na autoritete, ili se u njima može prepoznati da su im uzor bile gramatike Gottscheda i Adelunga. Jedna od tih gramatika, *Grammatica germanica ex gottschedianis libris collecta*, objavljena u Zagrebu 1806. godine, u vrijeme kad Gottsched već desetljećima više nije bio autoritet u pitanjima gramatike, pokazuje u kakav je konflikt upao priređivač te gramatike, a po nekim indicijama može se s dosta velikom sigurnošću utvrditi da je to već spomenuti Matijević. Jer Gottsched, a poslije njega i Adelung, temelje svoj izgovorni propis na srednjonjemačkom govoru koji se u izgovoru diftonga veoma razlikuje od gornjonjemačkog izvora. Gottsched zahtijeva: »*Ei* ne kao *ai*, već da se čuje *e*, *mein*, *Bein*, ne *main*, *Bain*.«¹⁶ A i Adelungu smeta »neugodni gornjonjemački diftong *ai*« koji se može naći, kako tvrdi, u visokojnemačkom samo još u nekim riječima.¹⁷ Takav je izgovor Matijeviću bio potpuno stran, ali se iz nedoumice elegantno izvukao tako što je prešutio Gottschedov izgovor i uputio učenika da točan izgovor sazna od učitelja.¹⁸

Ali i početkom 20. stoljeća, nakon stotine godina razvoja znanstvene lingvistike i dva desetljeća eksperimentalne fonetike, ostaje izgovorni propis u našim školskim gramatikama problematičan. Vjerojatno autori i sada u izgovoru slijede svoj idiolekt, pa tako Franjo Marn propisuje »*äu* i *eu* čitaj kao *äü*«,¹⁹ a Hinko Scheidela »*äu* i *eu* = *äü*, *Bräute* = *bräüite Leute* = *läüite*«,²⁰ odnosno »za *äu* i *eu* namjesti usta kao da ćeš reći *oi*, a reci *ai*«. ²¹ Ta se dva izgovorna propisa, što se može prepoznati usprkos prilično nemoćnoj izgovornoj transkripciji i u sebi proturječnoj uputi za artikulaciju, međusobno bitno razlikuju a nijedan se izgovor ne slaže s izgovornom normom koju je u to vrijeme već bio proklamirao Siebs. Ali to nam i ne treba biti čudno, jer ako je trebalo barem stotinu godina da se u Njemačkoj uvede zajednička izgovorna norma, onda je moralo proći još barem nekoliko desetljeća da ta norma prodre i u naše periferno područje.

¹⁴ Lit. (13), str. 38–39.

¹⁵ Lit. (14).

¹⁶ Lit. (16): »*Ei*, nicht wie *ai*, sondern daß man das *e* höre ...« (str. 7).

¹⁷ Lit. (17): »Der unangenehme oberdeutsche Doppellaut *ai* findet im Hochdeutschen nur noch in einigen winigen Wörtern statt: ... Waise ... Kaiser ...« (str. 34–35).

¹⁸ Lit. (15): »*ai*, Diphtongus ista quomodo pronuntietur, iterum addisce a tuo magistro; similiter exquire ab ipso distinctum diphtongos hasce ei et eu efferendi modum, e.G. der Kaiser ... die Reise ... das Feuer ...« (str. 6).

¹⁹ Lit. (18), str. 3.

²⁰ Lit. (19), str. 6.

²¹ Lit. (20), str. 5.

Literatura

- Siebs, *Deutsche Aussprache*, Berlin, ¹⁰1969.
Wörterbuch der deutschen Aussprache, Leipzig, ²1969.
Duden, *Aussprachewörterbuch*, Mannheim, ²1974.
Siebs, *Deutsche Bühnenaussprache*, 8. und 9. Aufl., Berlin, Leipzig, Paris, 1910.
Tschirch, *Geschichte der deutschen Sprache II*, Berlin, 1969.
Schirmunski, *Deutsche Mundartkunde*, Berlin, 1962.
Braune, *Althochdeutsches Lesebuch*, Tübingen, ¹⁵1969.
Jellinek, *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik I*, Heidelberg, 1913.
Heyse, *Theoretisch-praktische Grammatik ...*, Erster Band, Hannover, ⁵1883.
Heyse, *Theoretisch-praktische Schulgrammatik ...*, Hannover, ¹⁴1844.
Joseph Matthievich, *Pomum granatum ... der wahre Kern der Deutschen Sprache ...*, Agram, 1771.
Praktična slovnica nêmačkoga jezika za gradske i glavne učione u carevini austrijanskoj, Beč, 1855.
Reljković, *Nova slavonska i nimacska grammatika ...*, Agram, 1767.
Nemačka grammatika za upotreblenie Srbske mladeži Dimitriemъ P. Tirolomъ izjasnjena u Budimu ... 1830.
Grammatica germanica ex gottschedianis libris collecta ..., Agram, 1806.
Kern der deutschen Sprachkunst ... Herrn Professor Gottscheds ..., Leipzig, 1754.
Johann Christoph Adelungs Deutsche Sprachlehre ..., Berlin, 1781.
Marn, *Njemačka slovnica za srednja učilišta*, Zagreb, ⁴1898.
Scheidela, *Njemačka vježbenica za prvi razred srednjih učilišta*, Zagreb, ²1906.
Scheidela, *Njemačka gramatika za srednja učilišta*, Zagreb, 1907.

AUS DER GESCHICHTE DER DEUTSCHEN AUSSPRACHE

Zusammenfassung

Die deutsche Aussprachenorm von heute ist das Ergebnis eines im Jahr 1898 zwischen regionalen Aussprachen geschlossenen Kompromisses. Ausspracheregeln in den bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts im deutschen Sprachraum geschriebenen Grammatiken fußten jeweils auf dem Idiolekt des Verfassers, wobei aber auch die geschriebene Sprache auf die Aussprache einen großen Einfluß hatte. Die auf unserem Boden für den Schulunterricht geschriebenen deutschen Grammatiken zeigen bis in das 20. Jahrhundert, daß die Verfasser die Aussprache ihres bairisch-österreichischen Dialekts vorschreiben, der bei uns keine Fremdsprache, sondern die Muttersprache bestimmter Gesellschaftsschichten war.